

20-as szóbeli témakör**Ókori államberendezkedések (Athén, Spárta, Róma - principátus)****Spárta**

A spártai állam hódítás útján jött létre és mivel az alávetett sorba taszított meghódítottak (a helóták) sokkal többen voltak, mint a hódító dórok, ezért a spártai állam **katonaállammá**¹ vált. A katonaállam azt jelenti, hogy Spártának egy **rendkívül nagy harci értékű**² hadsereg volt szüksége, ezért Spárta egész berendezkedése ennek a hadseregnek az érdekeit szolgálta. Az államszervezet szempontjából ez azt jelentette, hogy Spártában csak azok vehettek részt az államhatalom gyakorlásában, akik **hivatásos katonák**³ voltak.

Az Apella, a Gerúszia, a királyok és az ephoroszok: Ez a 10 ezer hivatásos katonából álló **hadsereg** alkotta a spártai **népgyűlést** (apella). Békeidőben a **Gerúszia** (vének tanácsa) irányította a népgyűlést, mert csak ez a testület hívhatta össze, javasolhatott törvényt vagy állíthatott jelöltet az állami tisztségek betöltésére. Háborúban azonban a **két király** irányította a népgyűlést, ami nem meglepő, hiszen az Apella maga spártai hadsereg volt, a két király pedig a hadvezére.⁴ Ha hosszabb időre elhúzódott egy háború (ilyen elhúzódó háború volt például a görög-perzsa háborúk), akkor a két királynak túlságosan megnőtt a népgyűlés (azaz a hadsereg) feletti hatalma és ezzel túlhatalomra tettek szert. **Azért, hogy háborús időkben a királyok ne tudjanak túlhatalomra szert tenni, a Gerúszia két intézkedést hozott.** Az egyik az volt, hogy létrehozta az **ephoroszi testületet**. Az 5 tagú ephoroszi testület tagjait a 30. életévét betöltött spártai polgárok közül választotta meg a népgyűlés egy évre. Az ephoroszok legfontosabb feladata az volt, hogy megakadályozzák, hogy háború idején a két király túlhatalomra tegyen szert. Ezért az ephoroszoknak joguk volt a két király fölött is bíraskodni és akár meg is foszthatták trónjuktól és száműzhatték őket. Azonban csak a Gerúsziónak volt joga jelölteket állítani mind a Gerúszia, mind az ephoroszi tisztség betöltésére, ezért az ephoroszi testület tagjai mindig ugyanabból a néhány spártai arisztokrata családból kerültek ki, mint a Gerúszia tagjai. A különbség csak annyi volt, hogy a Gerúszia az arisztokrata családok 60 évnél idősebb, katonai szolgálatra már nem alkalmas („nyugdíjas”) tagjai kerültek, míg az ephoroszi testületbe a 30. évet betöltött, fiatalabb tagjai. A korkülönbségen kívül volt még egy nagyon fontos különbség! Az ephoroszi tisztséget csak egy évig lehetett betölteni és nem volt újraválasztható tisztség, ami azt jelentette, hogy ugyanaz a személy csak egyetlen évig és életében csak egyszer lehetett ephorosz. Ezzel szemben a „vének” életük végéig tagjai maradtak a Gerúsziónak. Mivel a Gerúszia tagjai Spárta legtekintélyesebb arisztokrata családjainak legidősebb (azaz legtekintélyesebb) tagjaiból kerültek ki, akik halálukig a Gerúszia tagjai maradtak, ezért ennek a testületnek a kezében volt a spártai állam tényleges irányítása, ezért Spárta államformáját **arisztokratikus köztársaságnak** nevezzük.⁵

¹ Ilyen katonaállam volt a Török Birodalom, Poroszország vagy a Szovjetunió.

² A 10 ezer falanxba harcoló spártai hoplita (nehézfegyverzetű gyalogos) olyan nagy harci értékű hadsereget alkotott, amelyet nem csak a helóták, de még a hatalmas Perzsa Birodalom seregei sem tudtak legyőzni.

³ A hivatásos azt jelenti, hogy a spártai katonák gyerekkoruk óta katonai nevelésben részesültek, 16-tól 60 éves korukig pedig családjuktól külön, laktanyákban éltek és csak katonai gyakorlattal foglalkoztak.

⁴ A királyi tisztség öröklődő volt. Mindig az a fiú örökölte a trónt, aki apja uralkodása alatt a legelőször született. A két király voltak a spártai állam főpapjai és a két király tagja volt a Gerúsziónak is.

⁵ Ugyanez volt a helyzet a Római Köztársaságban, ezért annak is arisztokratikus köztársaság volt az államformája. Ott is a legtekintélyesebb arisztokrata családokból, azaz a patríciusokból kerültek ki a szenátus tagjai, akik halálukig szenátorok maradtak. A különbség az volt, hogy Rómában már 40 éves kortól be lehetett kerülni a szenátusba és nem 28, hanem 300 tagja volt.

Athén

Egy katonailag szintén erős, de mégsem katonaállam: Míg Spártában arisztokratikus köztársaság, addig Athénban demokratikus köztársaság jött létre. Az athéni demokrácia fejlődésében is kulcsfontosságú szerepet játszott a katonai erő növelése, de ezt Athénban úgy sikerült megoldani, hogy nem egy katonaállam, hanem egy virágzó gazdaságú és kultúrájú „civilállam” jött létre. Az athéni demokrácia alapjait Szolón rakta le Kr.e. 594-ben. A szolóni demokráciát fejlesztette tovább Kleiszthenész Kr.e. 508-ban és az athéni demokrácia a Kr.e. V. század közepén, Periklész idejében érte el fejlődésének csúcspontját. Mivel Athén államberendezkedése **Periklész** idejében vált teljessé, ezért a Periklész korabeli demokráciát kell elemeznünk.

Egy demokrácia, amelyet az arisztokrácia irányít: Athén államberendezkedésének legfontosabb intézménye a **népgyűlés** (ecclesia) volt. A népgyűlésnek minden Athénban született, 21. életévét betöltött szabad férfi a tagja lehetett. A népgyűlés sűrűn és rendszeresen ülésezett (kb. 10 naponta) Athén főterén, az Agorán és tagjai közül **bárki javasolhatott törvényt**. A népgyűlés tagjai közül **bárki betölthetett bármilyen tisztséget**, amit nem választás, hanem **sorsolás** útján lehetett betölteni. Egy tisztséget azonban csak **egy évig** lehetett betölteni és **nem voltak újra betölthetőek** a tisztségek, ami azt jelentette, hogy ugyanaz a személy egy tisztséget életében csak egyszer tölthetett be. Egyetlen állami tisztség volt ez alól kivétel a **sztratégoszi**, azaz a hadvezéri tisztség. A sztratégoszokat nem sorsolták, hanem a **leggazdagabb** (az első vagyoni osztályba, azaz az ötszáz mérősök közé tartozó) athéni polgárok közül választották. Ugyan a sztratégoszi hivatalt is csak egy évig lehetett betölteni, **de újraválasztható** tisztség volt (ugyanaz a személy életében akárhányszor lehetett sztratégosz). Mivel csak a leggazdagabbak, választás útján és sokáig lehettek sztratégoszok, ezért csak ezeknek a tisztviselőknek volt tényleges hatalma. Míg Spártában a Gerúzia volt az állam tényleges irányítója, addig Athénban a sztratégoszi testület. A 10 tagú sztratégoszi testület elnöke 15 éven át, folyamatosan Periklész volt. Ez azt jelentette, hogy Periklész képes volt arra, hogy 15 éven át, minden évben újra sztratégosszá választassa magát a népgyűléssel. Miért tudta ezt megtenni? Először is azért, mert olyan intézkedéseket hozott, amelyek rendkívül népszerűvé tették a népgyűlésben. Melyek voltak ezek az intézkedések? Periklész növelte a népgyűlés szerepét azzal, hogy a népgyűléssel egy olyan törvényt fogadtatott el, amely megszüntette az **Areioszpagosz** jogát arra, hogy a népgyűlés által elfogadott törvényeket felülbírálhassa. **Napidíjat** és **sorsolást** szavaztatott meg a népgyűléssel a Bulé és a Héliiaia tagjai számára, majd pedig ingyenes lakomákat és színházi előadásokat biztosított a népgyűlésen résztvevő athéni polgárok számára. Periklész sikeres hadvezér volt, aki növelte Athén hadihajóinak számát, ezáltal a szegény athéni polgárok a tisztségviselés és népgyűlésbe járás mellett evezősként újabb jövedelemforrásra tehetek szert. Ezen túl Periklész rendkívül nagy hatású szónok is volt, ami **demegógosszá**, azaz népvezérré tette. Periklész, mint demagógosz a népgyűlés egyedüli irányítójává vált és politikai ellenfeleit bármikor száműzhetette **cserépszavazással**. Ezek alapján nyugodtan mondhatjuk, hogy a majdnem 100 évig tartó folyamatos háborúzás (perzsa háborúk, Kr.e. 492-449 és a peloponnészoszi háború, 431-404) alatt a sztratégoszi testület, ill. annak elnöke vált az athéni állam tényleges irányítójává. Ezt támasztja alá Thükudidész véleménye is, miszerint az Athéni demokrácia nem volt más, mint egyetlen ember uralma.

Az athéni demokrácia politikai intézményei és működésük

Az Ötszázak Tanácsa (Bulé): A Bulét még Szolón hozta létre Négyszázak Tanácsa néven. Eredetileg csak az első három vagyoni osztály tagjai közül lehetett választani a Bulé tagokat. A Bulénak az volt a feladata, hogy megszűrje a népgyűlés elé kerülő törvényjavaslatokat. Kleiszthenész a Bulé tagok számát 100 fővel megnövelte (így lett belőle Ötszázak Tanácsa) és lehetővé tette, hogy **vagyoni helyzetétől függetlenül**, minden athéni polgár indulhasson a Bulé választáson.⁶ Periklész pedig már azt is megszavaztatta a népgyűléssel, hogy a Bulé tagjait ne válasszák, hanem **sorsolják** és **napi díjat** is kapjanak. Kleiszthenész és Periklész reformjainak köszönhetően a Bulé ötszáz tagja alkalmatlanná vált arra, hogy megszűrje a népgyűlés elé kerülő törvényjavaslatokat. Így már csak egy politikai intézmény maradt, amely korlátozta a népgyűlés hatalmát, az Areioszpagosz.

Az Areioszpagosz (vének tanácsa): Hivatali évük lejárta után az arkhónok az Areioszpagoszba került, amelynek halálukig a tagjai maradtak. Az Areioszpagosznak az volt a feladata, hogy felügyelje az arkhónok és a népgyűlés működését. Mint a törvények legfőbb őrzője megsemmisíthette a népgyűlés által elfogadott törvényeket, vagy az arkhónok által hozott döntéseket, ha úgy ítélte meg, hogy ezek veszélyeztetik az athéni állam működését. Kr.e. 462-ben azonban Periklész egy olyan törvényt fogadtatott el a népgyűléssel, amely eltörölte az Areioszpagosznak ezt a jogát. Így most már a Bulé után az Areioszpagosz sem tudta ellenőrizni a népgyűlés működését.

Az arkhónok: Először is Kleiszthenész kivette az arkhónok kezéből az athéni állam katonai irányítását, és a hadsereg vezetése az általa létrehozott sztratégoszi testület jogköre lett. A sztratégoszok népgyűlést irányító szerepe rendkívüli mértékben megnövekedett a majdnem 50 éven át tartó görög-perzsa és a majdnem 30 éven át tartó peloponnészoszi háborúk miatt. Ezt kihasználva Periklész (aki 15 éven át volt folyamatosan a sztratégoszi testület elnöke) megszavaztatta a népgyűléssel, hogy a - Buléhoz hasonlóan – **vagyoni helyzetétől függetlenül és sorsolással** lehessen minden athéni polgár arkhón is.⁷ Periklész ezzel az intézkedésével az arkhóni testületet is politikailag súlytalanná tette.

Láthatjuk tehát, hogy Kleiszthenész és Periklész reformjainak köszönhetően a népgyűlés közvetlenül és minden korlát nélkül gyakorolta az államhatalmat. Tehát államjogilag valóban minden hatalom a népgyűlés kezében volt, azaz Athénban valóban demokrácia volt. A népgyűlést alkotó tömeg⁸ azonban nem képes vezetni önmagát, ezért az arkhónoknak ill. az Areioszpagosznak kellett volna irányítania. Kleiszthenész és Periklész azonban ezt a két testületet kiszorította a népgyűlés irányításából és helyüket a sztratégoszi testület vette át. A kérdés az volt, hogy ki tudja leginkább befolyásolni a népgyűlés döntéseit és ezen keresztül ki tudja megszerezni a népgyűlés feletti irányítást? Ez Periklésznek sikerült a legjobban, aki egy első vagyoni osztályba tartozó, nagy tekintélyű arisztokrata családnak volt a tagja. Periklész, arisztokratákból álló rokoni és baráti körének az élén állva, a népgyűlés irányításán keresztül, gyakorlatilag korlátlan hatalommal irányította az athéni államot. Ezért írja Thükudidész, hogy az Athéni demokrácia valójában nem más, mint egyetlen ember uralma. És ezért írja Arisztotelész, hogy nem jó demokrácia az, ahol „... a hatalom birtokosa a nép, nem pedig a törvény. Más szóval ez az, mikor mindenben a népszavazás dönt, nem pedig a törvény. Ezt a helyzetet a demagógok teremtik meg.” És ezért írja Pszeudó-

⁶ Kleiszthenész tehát a vagyoni elv helyett területi elvű választást hozott létre. Ennek érdekében Kleiszthenész átszervezte a régi választókerületeket, a **phüléket**. Az új phülék (amelyeknek száma továbbra is 10 maradt) 3 **trittüszből** álltak (belső területek, város és tengerpart).

⁷ Az arkhónok – úgy ahogy Spártában az ephoroszok - eleve nem voltak újraválaszthatóak.

⁸ Periklész idejében a népgyűlés helyén (ez volt a pnüx-domb) a kb. 40 ezer athéni polgárból mindössze hatezren fértek el. A népgyűlésen azok a szegény athéni polgárok voltak többségben, akik –akár tanácsnokként, akár esküdtként, akár evezősként rászorultak a napi díjakra.

Xenophón, hogy: „Aztán valahány tisztség van, mely, ha jó kezekben van, boldogulást, ha nem jó kézben, veszedelmet hoz az egész népre - ezekben a tisztségekben a nép nem is kíván részesedni. Úgy gondolják, hogy nem kell sorshúzás útján részesedniök sem a **sztratégosz**, sem a **hipparkhosz** tisztségében, hiszen tudja a nép is, hogy több haszon van abból, ha nem maga látja el ezeket a hivatalokat, hanem hagyja, hogy a **legtekintélyesebbek** lássák el.”

Népbíróság és cserépszavazás: Már csak két politikai intézmény maradt hátra: a népbíróság (Heliaia) és a cserépszavazás (osztrakiszmosz). A **népbíróság** 6000 tagú volt, és tagjai a különböző ügyek (pl. kis értékű lopás, csalás, erőszakos cselekmény stb.) szerint létrejövő esküdtszékekben bírászkodtak.⁹ A népbírák egy évig lehettek hivatalban, nem voltak újraválaszthatók, napidíjat kaptak és sorsolással tölthették be hivatalukat. Érdekessége az athéni népbírósnak, hogy minden nap kisorsolták, hogy ki melyik esküdtszékben fog bírászkodni. A **cserépszavazást** Kleiszthenész vezette be, azért, hogy ne lehessen még egyszer zsarnokság (türannisz) Athénban. A lényege az volt, hogy a népgyűlésnek joga volt évente egyszer cserépszavazást tartania, ami a következőképpen zajlott le. „Minden egyes ember fogott egy cserépdarabot, és ráírta, hogy kit akar eltávolítani a polgárok közül, majd odavitte az agora egy bizonyos helyére, amely korláttal volt körülkerítve. Az arkhónok ebben először a cserepek mennyiségét számlálták össze; ha ugyanis hatezernél kevesebben voltak a szavazók, a cserépszavazás érvénytelennek számított. Azután külön rakták mindegyik nevet, és azt, akit a legtöbbnek írtak fel, tíz évre kiutasították, de úgy, hogy az illető megmaradt javai élvezetében.” (Plutarkhosz) A cserépszavazást az athéni politikusok arra használták fel, hogy leszámoljanak politikai ellenfeleikkel és persze ebben is Periklész volt a legsikeresebb.

A principátus

Világbirodalommá válása miatt a Római köztársaság válságba került, ami polgár- és rabszolgaháborúkat robbantott ki, ami majdnem elpusztította Rómát. A válságból csak úgy lehetett kijutni, hogy Róma paraszthadseregét **zsoldoshadsereg** váltotta fel és ezeknek a zsoldoshadseregeknek a vezérei közül egynek, a győztes hadvezérnek kellett megszereznie az **egyeduralmat**. Ez sikerült Sullának és Caesarnak is, de egyikük sem tudta megszilárdítani az egyeduralmát. Ez csak Augustusnak sikerült azzal, hogy az actiumi győzelmét (Kr.e. 31) követően kiépítette a principátust.

Mivel nyílt diktatúrával sem Sulla, sem Caesar nem tudta megszilárdítani egyeduralmát, ezért Octavianus látványosan lemondott az egyeduralom nyílt gyakorlásáról. Miután Octavianus legyőzte Antoniust (Actium, Kr.e. 31) azonnal **lemondott a diktatori hatalomról** és visszaállította a Római Köztársaság legfontosabb politikai intézményeit: a **senátust** és **magisztrátust**. Octavianus azt hirdette, hogy ő csak a köztársaságot akarja helyreállítani és megvédeni, de ehhez szükség van a **hadseregére**. Ez a hadsereg jelentette egyeduralmának legfontosabb alapját, de ezt az egyeduralmat mégsem nyíltan gyakorolta,¹⁰ hanem a visszaállított köztársasági intézményeken (senátuson és magisztrátuson) keresztül. Octavianus miután lemondott a diktatori (más néven a triumviri)¹¹ hatalomról a saját híveit ültette a szenátusba, amely megválasztotta **princepsnek**. A princeps volt a rangidős cenzor és egyben a szenátus elnöke. A princeps szavazott elsőnek, ezért Octavianus tudta irányítani a szenátus döntését. Ha valaki nem úgy szavazott, ahogy ő, akkor kizárhatta a szenátusból,

⁹ Hazaárulás és gyilkosság esetében a népgyűlés bírászkodott, míg a családjogi ügyekben megmaradt az Areioszpagosz bírászkodási jogköre.

¹⁰ Azaz nem katonai diktatorként.

¹¹ A triumviri hatalom csak annyiban különbözött a diktatoritól, hogy a diktatori hatalmat nem egy, hanem három ember, mintegy testületileg gyakorolta. Mivel a II. triumvirátusból már csak Octavianus maradt életben, ezért a triumviri hatalom értelemszerűen diktatori hatalommá vált, de a források továbbra is triumviri hatalomként beszélnek róla.

hiszen a princepsnek volt joga összeállítani a szenátus névjegyzékét. Octavianus önéletrajzában büszkén írja is, hogy „**A senatust háromszor is újonnan állítottam össze.**” Octavianus tehát egyeduralmának engedelmes eszközévé tette a szenátust, amely minden évben megválasztotta a legfontosabb magisztrátusi tisztségekre (imperátor,¹² princeps, consul, néptribunus, pontifex maximus,¹³ augur¹⁴). Mivel ezen tisztségek közül a princeps volt a legfontosabb, ezért az egész, Octavianus által létrehozott államberendezkedési formát erről nevezeték el principátusnak. A principátus államberendezkedésének tehát legfontosabb jellemzője, hogy **burkolt egyeduralmi forma** volt.

Octavianus olyannyira engedelmes eszközévé tette a szenátust, hogy már azt is megtehetette, hogy megosztja vele a hatalmát, persze azért úgy, hogy ez az egyeduralmát ne veszélyeztesse, azaz a hadsereg irányítása továbbra is a saját kezében maradjon. A szenátus Itália és a belső provinciák irányítását kapta meg, míg Octavianus - mivel itt állomásozott a katonaság - a külső, határ menti provinciákat irányította (legatusok és császári bürokrácia).

Octavianus ugyan a „rossz emlékű”¹⁵ népgyűléseket már nem hívatta össze, de kiemelt figyelmet fordított arra, hogy népszerű legyen a római nép körében (ingyenes kenyérszétosztás és cirkuszi játékok, a közbiztonság és a közkerékpárok helyreállítása, gyorsabb és szakszerűbb bíraskodás, látványos középítkezések). A Római Birodalom határait jól védhető, természetes határokig tolta ki (Rajna, Duna, Alpok, Eufratesz), és ezek mentén megkezdte a **limes** kiépítést. Augustus a principátus kiépítésével biztosította a Római Birodalom külső és belső védelmét („**Pax Romana**”) és egy 200 évig tartó gazdasági és kulturális virágzást indított el.

¹² A hadvezéri tisztség elnevezése.

¹³ Főpap

¹⁴ Madárjós: A hadjáratok elindításában játszott fontos szerepet.

¹⁵ A köztársaság válsága alatt a népgyűlések a patriciusok egymás közti küzdelmének eszközévé, ezért a korrupció és az erőszak melegegyaivá váltak.